

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

4

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1962

A FLAVIUS NÉV MINT RANGJELZŐ A KÉSŐANTIK IDŐKBEN

(előadás a IV. Nemzetközi Görög-Latin Epigráfiai Kongresszuson

Bécs, 1962. szeptember)

A későantik felírtos és okirati források tanulmányozása közben, bizonyára mindenkinek feltűnik a Flavius név gyakorisága. E jelenség azonban első pillanatra annyira természetesnek látszik, hogy különösebb vizsgálatra nem tartották érdemesnek. Nagy Konstantintól kezdve minden császár a Flavius nevet viselte, a császári gentiliciumok felvétele pedig még Augustus óta elterjedt szokás volt a közemberek között. Az egyik legnagyobb szaklexikonban azt olvassuk, hogy a Flavius név a IV. sz. elejétől annyira gyakori, hogy "minden jelentőségét elvesztette".

A Flavius név csak a germán népek történetének kutatói számára problematikus. Odoaker, Nagy Theodorik, a nyugati gót és langobard királyok a Flavius nevet viselték. Már Muratori felvetette a kérdést, hogy miért hordták és miért hordhatták e nevet a germán királyok. Hogy csak a legszűlyosabb neveket említsük, Mommsen, De Rossi, ujabban pedig Ludwig Schmidt és Wilhelm Ensslin foglalkoztak a kérdés megoldásával. A kérdésfeltevés azonban mindig a germán királyoktól indult ki, s az alapproblémát, a Flavius név jelentőségét Nagy Konstantintól kezdve csak mellékes szempontként kezelték. Világos, hogy egyszer már az egész problémát kronológiai sorrendben kellene felgöngyöltetni. A következőben erre teszünk kísérletet úgy, hogy Flavius Odoacer, Flavius Theodericus problémáját csak vizsgálódásaink végén vetjük fel.

A tria nomina régi névrendszere már a III. sz. -ban is bomlásban volt. A neveknek a későantik időkben már nincsen helyi értékük: nincs többé megkülönböztethető preanomen, nomen, cognomen. E terminológia is feledésbe merült. A császári gentiliciumok is - a többi nomennel együtt - visszaszorultak, vagy legalább is elhomályosult nomen-jellegük. Annál feltűnőbb, hogy egyetlen nomen, a keresztény császárok nomene fokozatosan elterjed és régi helyi értékét is megőrzi. Mindig az első helyen áll, de sosem a tulajdonképeni neve a személynek. Senkit sem szólítottak Flaviusnak.

Mommsen szerint a Flavius név az új polgárokat, a birodalomba újonnan felvett barbárokat jelezte. Ez ellen szól azonban az a nagyszámu Flavius, akikről biztosan tudjuk, hogy messzi őseik sem voltak betelepített barbárok, mint pl. a későantik világ legelőkelőbb családja, az Aniciusok. - Ensslin szerint a Flavius név a katonákat illette meg: mint volt római katonák viselhették e nevet Odoaker és Theodorik. Ez ellen szól azonban a sok civil Flavius, nem utolsósorban a már említett Anicius ház sok tagja. További véleményeket, mint De Rossiét (Flavius-Patricius) már régen megcáfolták.

Induljunk ki a Flavius névből mint császárnévből. Köztudomásu, hogy a Flavia gens Konstantin alatt szakrális tiszteletet élvezett. Néhány új hivatalt flaviusi hivatalnak neveztek el. Comes Flavialisnak hívták a császár személyéhez talán legközelebb eső hivatalt, a comes sacri Palatii-t. E tisztség első viselője Q. Flavius Maesius Cornelius Egnatius Lollianus volt, aki régimódi, még praenomennel formált nevébe a Flavius nevet mint új nomen illesztette be. - Sok város Konstantintól a Flavia jelzőt kapta. Ahogy a császár személye, úgy neve is szent volt. Constantinopolis egy törvényben mint urbs sacratissimi nominis szerepel. A császár nevét felvett városokban az új városnevet aeternum nomen-nek nevezték.

Kézenfekvő ezekután, hogy a Flavius névben a császárhoz fűződő valamilyen szorosabb, személyesebb jellegű kapcsolat kifejezését lássuk. Ha e feltevésünk igaz, akkor ki kell tudnunk mutatni a magas hivatalok és tisztségek névsoraiban is. Példaként a teljességében ismert tisztséglistát, a Fasti Consulares-t vesszük. Az első Flavius nevű consul 327-ben fungált. Kollégája nem volt Flavius. Ettől az évtől Konstantin haláláig a consulpárt mindig úgy állították össze, hogy az egyik consul Flavius volt, a másik nem. Kivételt képeztek azon évek, amikor a consulok a császári ház tagjai voltak, továbbá a 332 és 336 évek. E szabályszerűség a consulpár kiválasztásában éppen Konstantin nevezetes rómavárosi látogatása után kezdődött. E látogatás után kényszerült Konstantin kompromisszumra a rómavárosi szenátussal szemben.

Konstantin halála után e szabályszerűség már nem mutatható ki. De ez természetes is. A Konstantin-fiak hatalomért vívott harcában éppen az új, "flaviusi" arisztokrácia vett a legaktívabban részt. Ettől kezdve a Fla-

vius név már nem volt a lojalitás jele.

A mondottakkal talán sikerült valószínűvé tenni, hogy a Flavius név legalább is Konstantin korában a császár bizalmasait, egy új, "flaviusi" arisztokrácia tagjait jelölte. Feliratokon és papiruszokon azonban olyan nagyszámu, alacsony soru embernél található meg a Flavius név, hogy lehetetlen ezekben mind a császár bizalmasait látnunk. Ezeknél a köz-Flaviusoknál a császárhoz való tartozásnak szükségképpen formális kritériumai voltak. De hogy mégis valamely állás vagy rang következményei, világos abból, hogy a libertusok - ellentétben a régi császári nomenekkel - nem örökölhették. Feltehetjük tehát a kérdést, kinek volt joga a Flavius név viseléséhez?

Előre kell bocsátanom, hogy semmiféle vallási különbséget nem lehet felfedezni. Pogányok és keresztények, orthodoxok és eretnekek, zsidók és barbárok egyaránt viselték a Flavius nevet.

A katonák között a Flaviusok a következőképpen oszlanak meg: A legtöbb Flavius protector (domesticus) vagy olyan tiszt, aki rangban egy szinten áll a protectorral. Alacsonyabb rangú katona csak jóval kisebb számban fordul elő: ezek, ha életkoruk ismert, többnyire fiatalok. A veteránoknál gyakran kimutatható a Flavius név, de tudvalevő, hogy a veterán címzetes protector volt. A név örökölhetősége bizonyítható, tehát a (többnyire fiatalkorú) alacsonyabb rangú Flavius feltehetően apjától örökölte a nevét.

A civil Flaviusok között a császári hivatalok alkalmazottai vannak többségben: memoriales, scriniarii, palatini, stb. Jóval ritkábbak a provinciális hivatalok emberei. Municipális tisztségviselők egyáltalán nincsenek közöttük, illetve, ha egy curiális Flavius volt, praenomene bizonyossá teszi, hogy ősei még az első Flavius-dinasztiától kapták polgárjogukat. A municipális körökben a névadás a IV. sz.-ban is még erősen konzervatív volt. A praenomen használata tulajdonképpen csak a curiálisoknál mutatható ki. A Flavius név örökölhetősége a civileknél is megvolt.

A legtöbb civil Flavius clarissimus volt. A pontosan nyomon követhető későantik cursusok átvizsgálása arról győzött meg, hogy a Flaviusok karrierjüket valamely császári hivatalban kezdték el, ha nem, akkor a név gyakran apjuknál is kimutatható. Mint nemrég Chastagnol kiderítette, a IV. sz.-ban kétféle karrier állt nyitva a szenátori rangra törekvők előtt. A régimódi cursus mellett új lehetőség volt az, hogy valamely központi hivatal-

ban kezdték pályájukat, s csak egy bürokratikus ranglétra megtétele után érték el a szokásos szenátori posztokat. Utóbbiaknak volt tehát joguk a Flavius név viseléséhez. A szenátusi arisztokrácia a IV. sz. második felében egyre inkább ez utóbbi módot választotta a karriernek. Így nem lephet meg bennünket az, hogy a consulok között is egyre több a Flavius, míg a század végére már szinte csak kivételképpen találni egy-két olyan consult, akinél a Flavius név nem bizonyítható.

A Flavius név örökletessége magyarázza azt, hogy találni kis számban alacsonyabb rangú Flaviusokat is. Azonban a későantik társadalomban meglepő lett volna az, ha a magasrangú Flaviusok gyermekei nem érték volna el az apjukéhoz hasonló magas rangot. Épp ezért találni az alacsonyrangú Flaviusok között többnyire csak fiatalokat.

A protectorok és császári hivatalnokok magasan privilegizált, a császár személyével fiktív kapcsolatban álló emberek voltak. Konstantin a Flavius névvel jelöltekből, új lojális réteget akart teremteni. Ilyen irányú törekvései már Licinius kiszorítása előtt is kimutathatók. Az első datálható Flavius 319-ből ismert. A legkorábbi Flaviusok, mint láttuk (s erre több példát is idézhetnénk) régítipusu, tria nomina-rendszerű nevükbe illesztették az új nevet. Nem tudjuk azonban megmondani, hogy a Konstantin által kijelölt kör milyen nagy volt. De mindig és mindenütt törvényszerű, hogy a rangok és címek értéküket veszítik. Az a rendszer, amelyet a fentiekben felvázoltunk, s amely szerint minden protector és császári hivatalnok Flavius volt, valószínűleg csak a IV. sz. közepére alakult ki.

Konstantin ebben sem volt ujtó. Mindössze egy diocletianusi szokáshoz nyult vissza. A diocletianuskori protectorok összeállításából kiderül, hogy többnyire a Valerius nevet viselték. Rajtuk kívül sok helytartónál, katonánál, sőt az utolsó diploma tanuinál is megvan a nagy dalmát családi neve. A konstantinusi politika sikere, s a diocletianusi kudarc hozta magával azt, hogy a Flavius, s nem a Valerius név jutott el a germán királyokig.

A későantik hierarchia mereven szabályozott címei között bizonyára kell találnunk olyant, amely a Flaviusok speciális megszólítása volt. A sokféle megszólítás között egyetlen egy van, amely a lojalitás relativ erényét fejezi ki: *vir devotissimus, devotio tua*. E cím használatának áttekintéséből

kiderül, hogy ugyanazokat illetve, akiket a Flavius név is illetett. Csupán egy tekintetben volt tágabb a devotusok köre: a pontos adófizetés éppugy devotio, mint a bürokraták és katonák obligát lojalitása. A devotio címben mutatkozó dualitás a későantik társadalom tragikus ellentmondását tükrözi: voltak, akiknek pontosan kellett adójukat fizetniök s csak ezáltal lettek devotusok "lojálisok", míg voltak olyanok, akik messzemenően privilegizálva mindenemü adóteher alól mentesek voltak és éppen ezért voltak "lojálisok". Világos, hogy ez utóbbiak helyzete irigyelt volt. A szenátori arisztokrácia minden opposzió és pogánykodás ellenére hamar megtalálta az utat a lojalitás e második, kényelmesebb formájához. Így nem lephet meg bennünket az, hogy a clarissimus cím az V. sz. -ban szinte egyértelmű lett a Flavius-szal.

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra, hogy egy forráskritikai megjegyzést tegyünk. Óriási tömegben ismerünk feliratokat, amelyeken a Flaviusok mindenfajta rangmegjelölés nélkül szerepelnek. Ez könnyen érthető. Viszont épp ilyen tömegben ismerünk olyanokat, akik rangjuk után Flaviusok lehettek volna és látszólag mégsem voltak. E problémánál azonban ki-segítenek bennünket azok az esetek, amikor egyazon személy több feliraton is említve van: egyszer mint Flavius, másszor e név nélkül. Minél több Flavius volt, annál értéktelenebb, semmitmondóbb lett a név. Sokan nem használták, bár joguk lett volna hozzá. A későbbi időkben a Flavius nevet már csak a legünnepélyesebb, körülményesen fogalmazott feliratokon és okmányokon találjuk kiírva. A Fasti Consulares apparátusába vetett egyetlen pillantás meggyőzhet arról, hogy az V-VI. sz. -ban csak azon consuloknál dönthető el biztosan a Flavius név viselése, akik ilyen feliratokon említve vannak.

Romulus után a fejlődés utjai szétváltnak Keleten és Nyugaton. Ugyan-ez áll a Flavius névre is. A keleti birodalom feliratait és a papiruszokon különféle rangú Flaviusok legalább is az arabokig kimutathatók. A keleti császárok közül pl. még Heraclius Flavius volt, s így a Flaviusok bürokratikus utánpótlásában nem volt szakadás Keleten. Nyugaton ellenben Romulus után e folyamatnak vége szakadt. Az V. sz. végétől már csak a szenátori földbirtokos arisztokrácia tagjainál mutatható ki a Flavius név viselése. Az egykori nyugati birodalom területén a Flavius név egyszerűen előkelő római jelentett.

Így válik érthetővé a germán királyok Flavius neve is. Odoakernek és Theoderiknek meg volt a joguk a Flavius névhez, mert mindketten római ka-

tonai rangot viseltek. Erre már Ensslin is rámutatott. Azonban a többi germán, akik római tiszti rangjuk következtében szintén jogosultak lettek volna e név viselésére, még sem használták azt. Tehát a név viselésében is kell valamely célzatot látnunk.

Mivel a Flavius név, mint láttuk, nyugaton a római arisztokrácia tagjait jelölte, Odoaker és Theoderik a Flavius névvel előkelő voltuknak, a szenátori családokkal való egyenranguságuknak akartak kifejezést adni. Talán rómaiságuknak is. Theoderik Flavius-neve csak azokon az okiratokon van feltüntetve, amelyek címzettje a rómaivárosi szenátus vagy a római városi egyház: ezek előtt akart egyenranguként fellépni.

Theoderik lányai apjuktól örökölték a Flavius nevet. Életmódjukat, műveltségüket a római előkelők után alakították. Theoderik vejének, kiszemelt utódjának azonban nem volt meg a joga a Flavius névhez. Apósa ezért 519-ben Bizáncba küldte, ahol magas birodalmi rangokkal és a velük járó Flavius névvel ruházták fel. Ettől kezdve neve már nem Eutarich volt, hanem Flavius Eutaricus.

Azok a germánok, akik a nyugati birodalomfélben telepedtek le, előbb vagy utóbb egy olyan problémával találták magukat szemben, amely hatalmukat gyökereiben érintette. Tartós módus vivendi-t kellett a helyi földbirtokos arisztokráciával teremteni. E kompromisszumot germánok és rómaiak egyaránt elősegítették. A nyugati gótok Hispániában Rekkared alatt feladták az arianizmust, áttértek a katolicizmusra, Rekkared ugyanakkor megengedte a házasságkötést a rómaiak és gótok között. Biztosan nem véletlen, hogy Rekkaredtől kezdve minden nyugati gót király Flavius volt.

A langobardok itáliai uralma válságba került az 570-es években. E válságon Authari lett urrá. Authari nagyjából Rekkareddel egyidőben megtalálta az utat a rómaiakkal való kompromisszumhoz. Autharitól kezdve minden langobard király Flavius volt.

Hogy a Flavius név még a VII. sz. -ban is az előkelőség jele volt, mindkét germán államban kimutatható. Az egyik toledói zsinat aktáiban egy Flavia nevű asszony van említve, aki et nomine et genere nobilis. Paulus Diaconus szerint Authari a Flavius nevet propter dignitatem vette föl.

Nem tudni, kitől és hogyan kapták Rekkared és Authari e nevet. Bizánc, az egyetlen hely, ahol ezt jog szerint megadhatták, nincs említve.

Paulus Diaconus szerint Authari a langobard fejedelmektől kapta volna a Flavius nevet, azonban ez talán a langobard Warnefrid-Paulus szépítése. Mindenesetre nem ütközhetnék meg azon sem, ha a Flavius névhez adopcio vagy önhatalmu felvétel útján jutottak volna.

MÓCSY ANDRÁS